

Het Straatje van Johannes Vermeer: Nieuwe Langendijk 22-26?

Een kunsthistorische visie op een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek

Kees Kaldenbach

Op het eerste gezicht lijkt er over de gebouwen, afgebeeld op het beroemde schilderij *Het Straatje* van Johannes Vermeer (1632-1675, zie afb. 1) niet zo heel veel bijzonders te vertellen: we zien een aantrekkelijk schilderij van een straatje met wat oude huizen.¹ Vergeleken met *Het Gezicht op Delft* (ca. 1660, Mauritshuis, Den Haag) is er maar weinig geschreven over *Het Straatje*, '...dit schilderij dat in zijn ingetogenheid een rijk scala van emoties weet op te roepen...'² en '...de schoonheid van het dagelijks leven...'³ bezingt.

Maar hoe langer men kijkt, hoe meer er aan te ontdekken valt op minstens twee manieren: als een schilderij dat bestaat uit zeer zorgvuldig geschilderde lagen olieverf op doek⁴ en als een documentaire van laat-middeleeuwse architectuur. Dit artikel belicht vooral de documentaire waarde en onderzoekt de vraag of de Delftse lokatie in 1982 inderdaad is vastgesteld. Aan het einde van dit artikel wordt wat dat betreft een balans opgemaakt.⁵

Afb. 1. Johannes Vermeer, *Het Straatje*. Olieverf op doek, 53,5 x 43,5 cm., ca. 1657-1658, Rijksmuseum, Amsterdam, inv. nr. A 2860.

We kijken naar *Het Straatje* vanaf een hoogte van ongeveer 2,5 meter boven het niveau van de straat. Het gezichtspunt is gekozen op een afstand van ongeveer 17 à 20 meter.⁶ De schilder toont deze huizen recht van voren en heeft er dus voor gekozen dieptewerking en perspectief te minimaliseren. Rechts zien we een flink stuk van een voorgevel van een huis en geheel links een fragment van een huis. Midden achteraan zien we nog enkele delen van andere huizen. Het lijkt alsof de afbeelding met name aan de rechterkant en de bovenzijde vrij willekeurig is afgesneden, als een moderne foto.⁷ Vermeer wilde de compositie van de reeks diagonalen linksboven en serie rechthoeken elders op het schilderij echter precies zo hebben, want er is later geen centimeter van het doek verloren gegaan. Röntgenfoto's laten zien dat het doek compleet is. Op een andere manier kun je ook zeggen dat Vermeer onze verbeeldingskracht losmaakt: het schilderij loopt als het ware buiten de lijst door.⁸

Rechts zien we het hoofdonderwerp: een eenvoudig, wat in verval verkerend huis dat (gezien de bouwstijl) dateert uit de tweede helft van de vijftiende eeuw.⁹ Horizontale en verticale lijnen domineren, niet alleen in het houtwerk, in het zandsteen, de muurankers en het steeds herhaalde patroon van het glas in lood, maar vooral in de bakstenen en de voegen. De trapgevel van het huis is niet van het gebruikelijke soort klimmende treden voorzien, maar van een bijzondere soort klimmende kantelen, een weinig voorkomende gothische variëteit¹⁰ die ons doet denken aan fortificaties en kastelen. In het huidige Delft is er geen voorbeeld van zo'n gevel behouden gebleven. De Historisch-Topografische Atlas van het Delftse Gemeentearchief bewaart slechts één oorspronkelijke afbeelding van dit soort architectuur (afb. 2).¹¹

De gevel van het huis bestaat voornamelijk uit baksteen metselwerk.¹² In Nederland was het in de laat-middeleeuwse tijd, zelfs tot aan 1660 of 1670, gebruikelijk de muren te metselen uit bakstenen en kalkmortel en daarna de muur geheel te schilderen met rode oker. Vervolgens werden de horizontale en verticale lijnen van het voegwerk in dunne lijnen overgeschilderd met witte verf, met als resultaat een uniform uitziende muur. Deze aanpak verdoezelde de ongelijke kleuren, afmetingen en vormen die het resultaat waren van een onvolkomen baksteen-manufactuur.¹³

Ook was het gebruikelijk om alle zandsteen in de gevel in een gelijke zandsteenkleur te schilderen. Vaak werd die kleur

Afb. 2. Coenraed Decker, gravure. Detail van een huis met klimmende kantelen, gravure met het opschrift 'Het Oude Gasthuis' in D. van Bleyswijk, *Beschryvinge der stad Delft*, 1667/1680. Privécollectie.

voortgezet in het schilderwerk van het houtwerk in de ramen. In dit schilderij van Vermeer is het niet duidelijk of er geschilderd hout is afgebeeld. Het houtwerk is in ieder geval heel eenvoudig, en heeft boven de deur twee peerkraal-ornamenten.¹⁴ De voordeur draait zoals altijd naar binnen. Het niveau van de voorkamer lijkt voorbij de stenen drempel iets lager te liggen dan dat van de straat. Vóór het huis zien we twee zitbanken, gemaakt van houten planken. Deze banken staan op een met hardsteen betegelde stoep die fungeert als een voortzetting van de privéruimte op straat.

Vermeer laat zien dat het onderste gedeelte van de huizen en poortjes op een wat ruwe manier jaar na jaar werden gewit met vele lagen kalk. Een aantal losse, deels verzakte bakstenen in de bovenstukken van de poortjes zijn hier en daar individueel

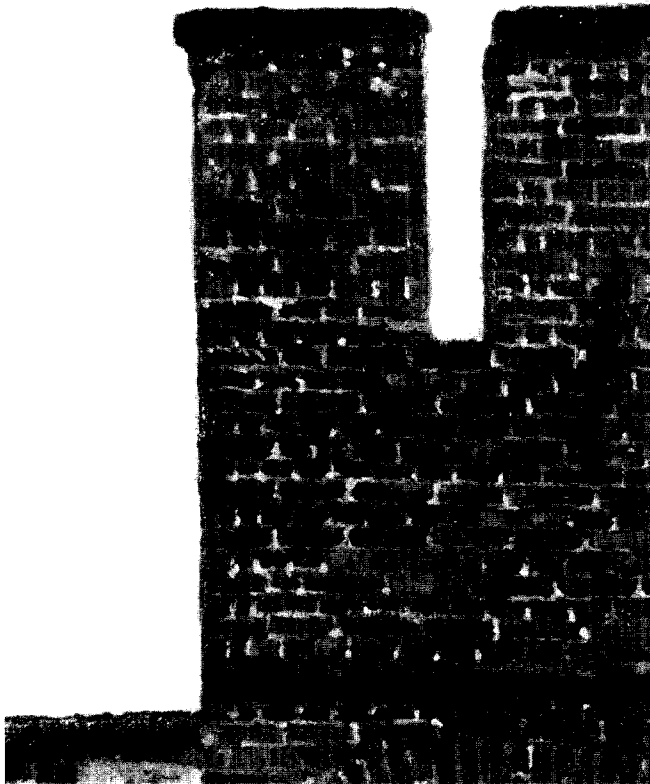
zichtbaar onder die dikke lagen kalk. De kalk bij de zitbank is wat vervuild en ook elders is het witwerk aangetast door straatvuil. De witgeschilderde muur is overigens een van de onderdelen van het schilderij die het duidelijkst emoties kunnen oproepen: Herkenning? Ontroering? Verdedering over de opgegeven strijd tegen de tand des tijds? De witte verf heeft ook in het geheel van de compositie zijn functie. Toetsen witte verf in de muur worden door Vermeer voortgezet in elk van de vier figuren op het schilderij.

Het metselwerk boven de poortjes is in slechte staat omdat het regenwater daar vrij spel heeft gekregen sinds de afdekking grotendeels is verdwenen. Bovenaan het huis, ter hoogte van de trapgevel, is een betere voorziening getroffen om dat soort schade tegen te gaan. De afdekkingen van zandstenen platen moeten daar voorkomen dat het regenwater in het metselwerk doordringt. Zandsteen werd tegen aanzienlijke kosten van over de grens aangevoerd en is vaak gebruikt om visueel maat en ritme aan te geven in muren van grote en belangrijke gebouwen; men spreekt dan van speklagen. In *Het Straatje* zien we op het rechter huis, net boven de top van de spitsboog boven de deur geen speklagen, maar een smalle horizontale zandstenen waterlijst. Hogerop in de gevel is er nog een waterlijst aangebracht. Beide dienen om het regenwater zoveel mogelijk van de gevel af te houden en naar de straat te laten druipen. Het is mogelijk dat de hele voorgevel om die reden ook wat naar voren leunt, net als bij veel andere gevels van oude woonhuizen.

Bouwhistorici hebben in de loop der tijd een aantal bijzonderheden ontdekt in de architectuur op dit schilderij. Om te beginnen is uit de opbouw van de voorgevel af te leiden dat het huis een houtskelet had. In een latere fase, omstreeks 1450-1500 is de voorzijde van de voorgevel voorzien van een dunne nieuwe bakstenen gevel, met een dikte die gelijk is aan de lengte van één baksteen. Een muur van deze dikte heet 'steens werk' en het gebruikte metselverband is 'staand verband' (afb. 4). Een bewijs voor het bestaan van een houtskelet is onder andere af te lezen aan de muurdam naast het venster aan de linker zijde van de begane grond. Een dergelijke muurdam ter breedte van één steen (gelijk aan de dikte van de zijmuur), zou zonder houtskelet de zijdelingse druk onvoldoende kunnen opnemen en daardoor instortingsgevaar veroorzaken. Links van de deur zien we een muuranker dat dit deel van de muur aan een deel van het houtskelet vastzet. Rechts van de deur zien we géén muuranker; er zal daar dus een binnenmuur zijn die de bouw ter plekke verstevigt. We zien verder nog een muuranker linksboven, vlak boven de waterlijst. Dat anker was vastgezet in een houten muurplaat, die bovenaan op de gehele lengte van de zijmuur rustte. Aan die muurplaat waren de spanten van het dak gekoppeld. We zien tenslotte aan de zijmuur nog een lang muuranker, dat o.a. de zijdelingse druk van de ontlastingsboog in de voorgevel opving.¹⁵

Bouwhistorici herkennen verder de wijze waarop Vermeer de metselwerk-techniek afbeeldt. Ter linkerzijde zien zij aan de hoek op de eerste verdieping bijvoorbeeld een combinatie

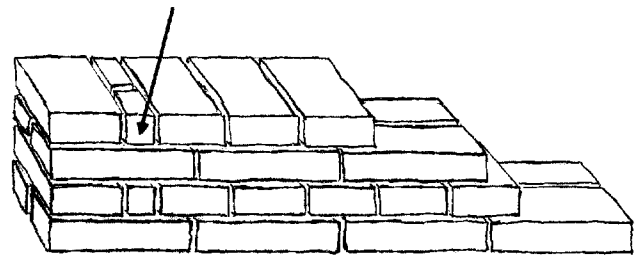
van metselwerk met een 'kop-klezoor' (zie pijl op afb. 4). Op de hoek ligt eerst de kopse kant van een baksteen waarvan het lange gedeelte in de zijmuur zit. Aan de voorkant zien we daarnaast een kwart-steen, de klezoor, en tenslotte zien we de kopse kant van de volgende baksteen. Er boven en eronder zien we een baksteen over de volle lengte. De 'kop-klezoor' is een bepaalde bouwkundige oplossing in metselwerk in een hoek. Het brengt een patroon aan dat in de rest van de muur een regelmatig metselverband geeft.¹⁶

Afb. 3. Johannes Vermeer (detail van afb. 1) toont metselwerk in 'staand verband' met op de hoek de 'kop-klezoor' (zie de pijl op afb. 4).

Vermeer toont ook het glas in lood op een buitengewoon gedetailleerde, bijna documentaire manier. Elk venster heeft zijn eigen patroon dat overigens vergeleken kan worden met dat in andere Vermeer-schilderijen. Op de begane grond zien we glaasjes in de vorm van staande rechthoeken. Geheel bovenaan is er een afwisseling in de vorm van twee rijen driehoeken die een serie ruit-vormige glaasjes omvatten. In het venster boven de deur zijn de staande rechthoeken veel nauwer. Ze benadrukken de verticale aard van dit venster. Het valt ons hier pas goed op dat de begane grond van dit huis zeer hoog moet zijn.

Op de eerste verdieping (of moeten we zolder zeggen? – het Vlaamse woord 'het verdiep' lijkt hier het best op zijn plaats) zien we twee vensters met een andere variëteit glas in lood, namelijk bijna vierkante ruitjes die zijn gevat in nauwe verticale en horizontale streppen in de vorm van afgeplatte zes-

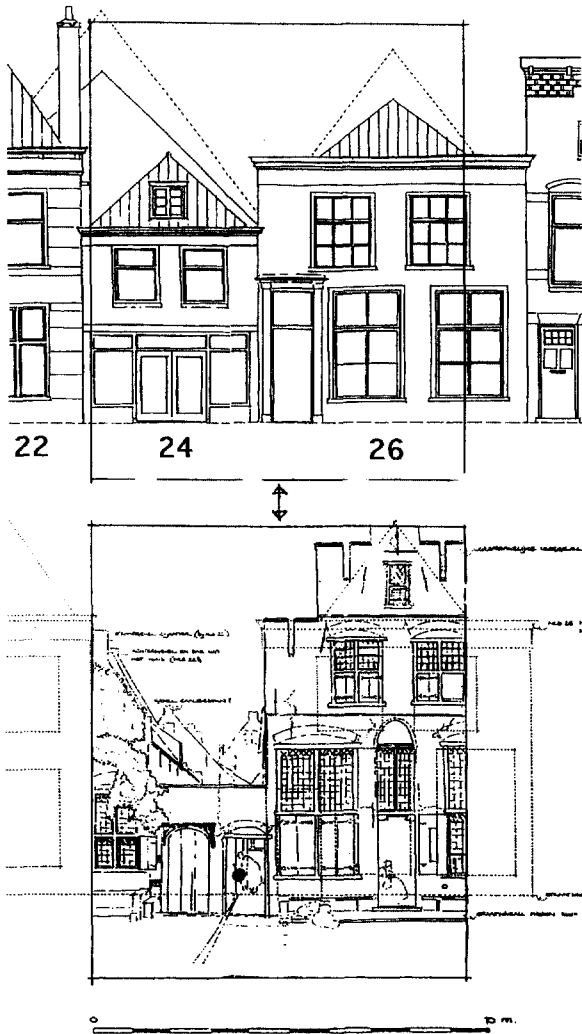
Afb. 4. Structuur van de voorgevel van no. 26. Deze muur is in 'steens werk' (ter dikte van de lengte van één baksteen); het gebruikte metselverband is 'staand verband'. De pijl wijst op de kop-klezoor. Schets door de auteur.

hoeken. De maatvoering is iets ruimer in het venster aan de rechterkant. Helemaal bovenaan zien we een kleine vliering. Het venster van de vliering heeft ruit-vormige glaasjes met diagonale loodstreppen en rondom driehoekige glasplaatjes. Eigenlijk observeren we helemaal geen ruitjes; we zien alleen een aanduiding van het door verwerking ontstane lood-oxide. Deze witte uitslag die Vermeer schilderde op de loodstreppen wijst op ouderdom van de vensters. De loodstreppen zijn minimaal weergegeven, in een ordelijk en afwisselend patroon, zonder dat het geheel mechanisch aandoet of met een liniaal lijkt te zijn getrokken.

Links van het midden van het schilderij zien we twee stegen of sloppen, in Delft ook wel 'poort' genaamd.¹⁷ De rechter steeg schijnt aan de straatzijde helemaal geen deur te hebben. We kijken daardoor in de intieme wereld achter in die steeg, die zich achteraan ter linkerzijde L-vormig verbreedt. Dat erf geeft toegang tot een overdekte ruimte met een deur (links) en een venster (rechts). De naastliggende steeg, die dientengevolge korter moet zijn, heeft een afgesloten deur die in twee kleuren beschilderd is met kruisende diagonalen. Boven die deur is een miniem houten afdakje te zien.

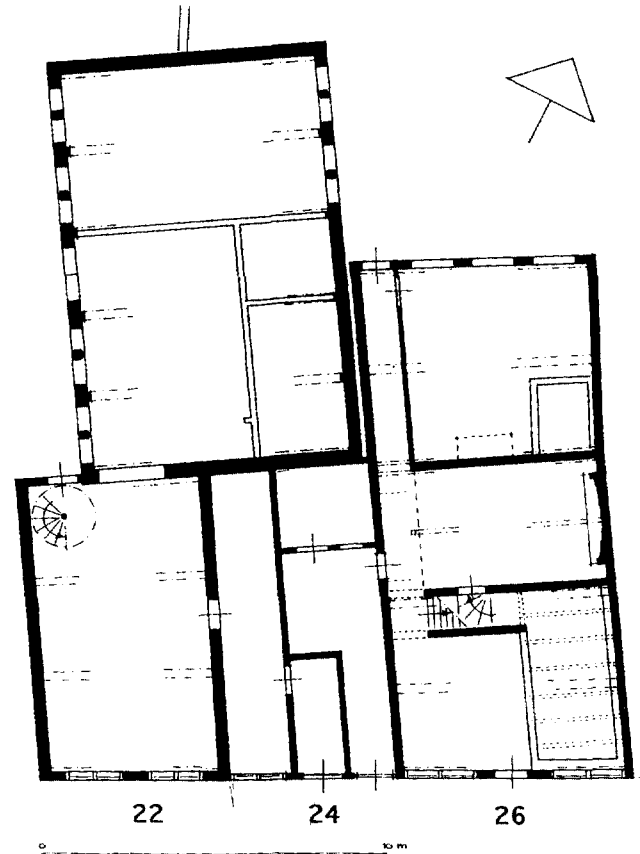
Helemaal links staat niet, zoals we in eerste instantie menen te zien, de voorgevel van het naastliggende huis, maar de gevel van een bij dat huis horende aanbouw met een aflopend schuin dak. Er is verder groen gebladerte te zien van een klimop of een wijnrank. Groene verf werd door kunstschilders samengesteld door blauw en geel pigment te mengen. Het geschilderde groen van het gebladerte is in de loop der eeuwen echter blauwig geworden door chemische afbraak van het gele pigment. Een driehoek van een bewolkte blauwe lucht wordt uitgespaard door de perspectivische lijnen van de omringende daken. De lijnen van linksboven naar rechtsonder leiden het oog naar een groep huizen in de verte, maar het mentaal construeren van een mogelijke plattegrond is op het eerste oog niet gemakkelijk. Ook de gebogen vorm bovenaan een gevel op het tweede plan is niet goed te duiden. Kan het een nok of een schoorsteen zijn? In de verte zien we weer zoiets als klimop, die groeit tegen een gevel van een huis aan een er achter liggende straat.

Wim Weve, die sinds 1987 als bouwhistoricus werkt voor de stad Delft, was de eerste die – nog in zijn studietijd – bij een archeologisch onderzoek aan de panden Nieuwe Langendijk nrs. 22, 24 en 26 een brainwave kreeg en de mogelijke Vermeer-connectie legde.¹⁸ Weve maakte in het voorjaar van 1982 deel uit van het team van deskundigen dat de genoemde gebouwen aan de Nieuwe Langendijk bestudeerde. Aanleiding was de voorgenomen sloop om daar plaats te maken voor een bejaardentehuis. Tijdens en na de sloop van de muren kwam een stelsel van muren en funderingen uit ver-

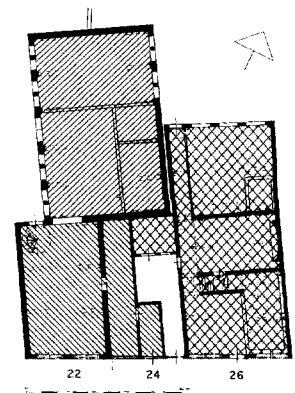
Afb. 5. Opstand-tekening van de 17de eeuwse situatie van Nieuwe Langendijk nrs 22-26, vergeleken met Het Straatje, uit C.J. van Haafden, *Nieuwe Langendijk Delft* (1987) II, 350-351.

schillende bouwperiodes aan het licht. Deze muren, balken, funderingen en andere sporen werden nauwgezet beschreven en gedocumenteerd. Weve zag ook ná bestudering van alle gegevens in het geheel sterke aanwijzingen voor de lokatie van *Het Straatje*.

Afb. 6. Plattegrond als reconstructie van de 17de eeuwse situatie van Nieuwe Langendijk nrs. 22-26, voor ca. 95% gebaseerd op opmetingen. Tekening door C.J. van Haafden uit genoemd boek, II, 350. Rechtsonder een versie die de drie domeinen benadrukt.

Claes Joris van Haafden, lid van het voornoemde team, publiceerde de documentatie van dit onderzoek in 1987 in een uiterst gedetailleerd, driedelig rapport.¹⁹ In die publicatie is in sterke mate verband gelegd tussen wat men bovengronds aantroef en hetgeen in de fundamenteën af te lezen was. In zijn rapport vinden wij vele plattegronden van de genoemde huizen, zoals ze zich in de loop der eeuwen hebben ontwikkeld. Ook maakte hij een reconstructie-plattegrond van de zeventiende-eeuwse situatie van de huizen Nieuwe Langendijk nrs. 22-26, dat op tal van punten een samenhang vertoont met *Het Straatje* (afb. 6, vergelijk met afb. 1). Om met hen mee te denken ('for the sake of the argument') nemen we voorlopig even aan dat Weve en Van Haafden gelijk hebben. Of dat zo is, zal aan het eind blij-

ken, bij de uitgebreide vergelijking tussen documentatie en schilderij.²⁰ Van Haaften's plattegrond (afb. 6) toont het resultaat van de genoemde bouwkundige en stads-archeologische opname uit 1982 en geeft de ruimtelijke situatie, die bij Vermeer lastig leesbaar is, met een verrassende helderheid weer.

Een andere tekening van Van Haaften, ditmaal het vooraanzicht in opstand (afb. 5) toont een vergelijking van de situatie in ca. 1980 (boven) met die van *Het Straatje* van Vermeer (onder).²¹ De gestippelde lijn boven nr. 26 geeft de vorm aan van de oude kap van dat pand. De doorgetrokken lijn boven nr. 24 geeft de situatie anno 1982 aan van het dak aan van het zaalgebouw achter nr. 24. De stippellijn erboven geeft de vorm van het dak aan zoals die in de zestiende en zeventiende eeuw bestond. Op het onderste gedeelte zien we een lijntekening van *Het Straatje*. De stippellijnen geven de exacte plaats aan van de het pand nr. 26, waarbij ook opvalt dat het straatniveau is in de loop der eeuwen gestegen.²²

De plattegrond bevat voor 95% lijnen die tijdens de opgraving zijn aangetoond. De resterende lijnen die er door Van Haaften op basis van het Vermeer-schilderij bij zijn getekend betreffen de verdeling in stegen van de ruimte gelegen tussen de aanbouw van nr. 22 (het linkerhuis) en 26 (het rechterhuis) door middel van twee scheidingsmuren.

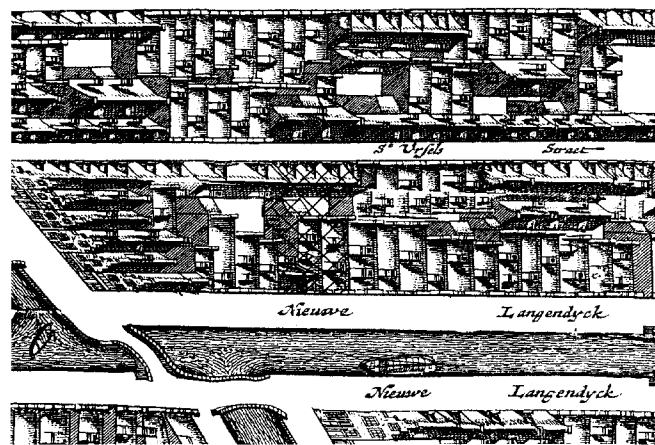
Wat betreft indeling van de oorspronkelijke voorgevel merkt Van Haaften op, dat in de vijftiende en de zestiende eeuw gangen nauwelijks voorkomen in woonhuizen. De deur lag gewoonlijk aan de straatzijde, bij bredere gevels in het midden van het huis. De situering van de onderkeldering, die in de zeventiende eeuw werd aangebracht, direkt onder de kamer aan de rechter zijde van het pand nr. 26, wijst sterk op een situatie met een deur in het midden.

Het stukje terrein tussen 22 en 26 was afgezien van mogelijke tussenmuren onbebouwd in de zeventiende eeuw. Het werd pas bebouwd rond 1830 als huis nr. 24. Van de erfafscheidingen die op deze plek stonden, en die de stegen vormden, is helaas geen fundering teruggevonden, omdat pand nr. 24 bij de bouw in ca. 1830 gedeeltelijk onderkelderd werd en de grond daar dus uitgegraven was. De erfafscheidingen van de stegen volgen (op de plattegrond – afb. 6) dus uitsluitend het patroon zoals dat bij Vermeer te zien is.

De haard van nr. 26 was gelegen in de woonkeuken van het huis ; dit hele vertrek werd ook wel 'binnenhaard' genoemd. De woonkeuken en het daar achter gelegen achterhuis waren de enige goed verwarmde kamers van dit huis. De voorkamer bleef onverwarmd.²³ In de woonkeuken zien we (op de plattegrond – afb. 6) de grote gebogen haard aan de rechterzijde ; sporen van de forse schouw zijn tijdens het onderzoek aangetroffen. Er boven liep het rookkanaal boven de schoorsteen. Op het Vermeer-schilderij zien we tussen de kantelen rechtsboven een stuk van de schoorsteen, hetgeen wijst op een haard aan die zijde van het huis.

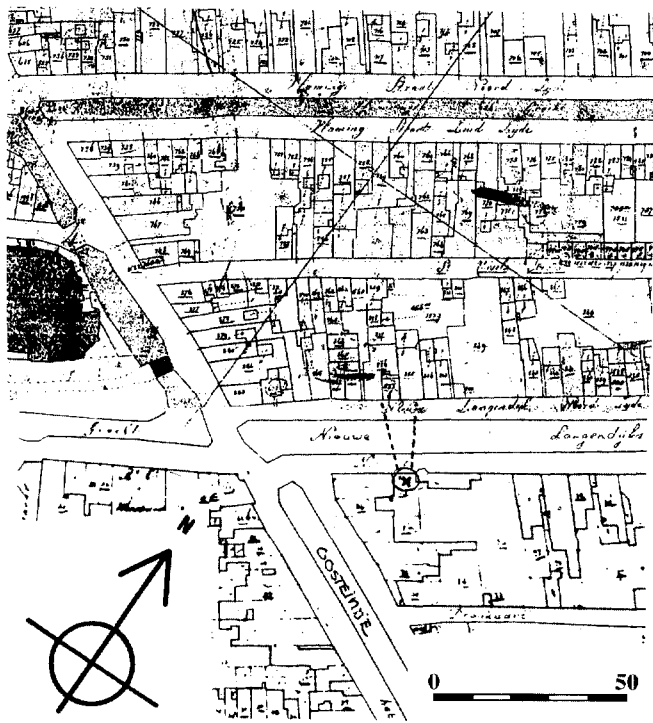
De keuken van nr. 26 werd verlicht door een fors venster, dat hoog geplaatst was in de linker zijmuur, recht tegenover de stookplaats. Het bovenste deel van dit venster verlichtte mogelijk ook de 1e verdieping. In de muur zijn de sporen aangetroffen van dit grote zeventiende eeuwse drielichtvenster dat volop daglicht binnen liet omdat de naastliggende ruimte (tussen nrs. 22 en 26) afgezien van scheidingsmuurtjes onbebouwd was.²⁴ In de voorkamer van het huis schildert Vermeer – als wij goed naar het origineel kijken – een schijnsel van daglicht. Komt dat van achteren, van de keuken?²⁵

Achter nr. 26 lag een erf, dat doorliep naar de huizen aan de zuidzijde van de 'St. Ursuls-straet' (nu: Trompetstraat). Het achterhuis van pand nr. 22, dat qua type als 'zaalgebouw' (een huis zonder tussenmuren) wordt aangeduid, is op een

Afb. 7. Detail uit de Kaart Figuratief, 1675-1678. De stad Delft bestelde een ongehoord luxe, grote en gedetailleerde vogelvlucht-plattegrond om de status van de stad te helpen verhogen. De panden aan de Nieuwe Langendijk 22-26 zijn gearceerd. Reproductie uit Van Haaften, dl. III, p. 642. De St. Ursuls Straet heet nu Trompetstraat.

binnenterrein neergezet en de rooilijn is ten opzichte van nr. 22 naar rechts verschoven. Daardoor is kadastraal een zeer uitzonderlijke situatie ontstaan in het *niet* door brand aangestaste deel van Delft (zie afb. 10). Van dit zaalgebouw zien we bij Vermeer slechts een deel van de voorgevel en de helling van het dak. Als we de gedachtengang van Van Haaften c.s. blijven volgen heeft Vermeer dit dak een veel minder prominente plaats gegeven dan de werkelijkheid toonde: gevel en daklijst van het zaalgebouw zijn door Vermeer veel lager weergegeven en meer naar links geplaatst. Het was echter het dak van nr. 22 dat voor Weve in 1982 een eerste vonk voor een brainwave gaf. In dat dak ontdekte hij namelijk een knik, ter plaatse waar vroeger zich de aanbouw (de 'zijkamer') bevond, die geheel links op het Vermeer-schilderij te zien is. In de zijmuur van nr. 22 was in het onderzoek nog een opening aan te wijzen die ooit toegang gaf van de voorkamer naar de zijkamer (de aanbouw). De door Vermeer geschilderde bebouwing is karakteristiek voor deze plek, met name wat betreft pand nr. 22 en het er achter liggende zaalgebouw.

Afb. 8. Detail uit de Kadastrale Minuut, 1832. Deze kaart is de eerste die zeer nauwkeurig met driehoeksmetingen werd samengesteld ten behoeve van het Kadaster en de belastingheffing. Reproductie uit Van Haafden, III, 644. Toegevoegd door Kaldenbach: noordpijl, schaalaauiding, standpunt Vermeer (x) en beeldhoek (stippellijn).

De *Kaart Figuratief* van 1675-1678 toont de bebouwing aan de St Ursuls-straet parallel aan die straat (afb. 7). Die kaart is vrij precies maar kent evenwel zijn beperkingen.²⁶ We mogen het daarom slechts als een aanwijzing en niet als bewijsmateriaal opvatten. Op de eerste zeer nauwkeurige kaart, de Kadastrale Minuut-plattegrond van 1832, zijn de hier genoemde panden in de Trompetstraat reeds afgebroken (afb. 8). Er werden in de achttiende eeuw in Delft veel huizen afgebroken om belastingheffing te ontwijken.

Spiegelsymmetrie?

Als we het schilderij nader bestuderen komen er steeds meer bijzonderheden naar voren. We verlaten nu even de bouwkundige metingen en concentreren ons op het schilderij van Vermeer.

Het patroon van de straatstenen volgt niet de normale lijnen van het centraalperspectief. Die lijnen horen ordelijk samen te komen in het centrale verdwijnpunt op het schilderij, dat iets boven het centrale kruis van het grootste venster ligt, in het verlengde van de lijn van de schrobgoot. Vermeer heeft zijn gele lijnen van de straatstenen met zeer dunne verf heel losjes, bijna trillend aangebracht over een grijsblauwe ondergrond. Het perspectief is daar een beetje vreemd, maar toch

stelt zijn verpatroon ons in staat de ongelijkmatig gelegele straatstenen goed waar te nemen. Hij heeft een soort 'steno-grafie' gebruikt. Rechts overheersen gele klinkers; links zien wij een iets blauwere steensoort.

Het rechter gebouw, nr. 26, is overwegend maar niet geheel symmetrisch. De muurdammen ter linker- en rechterzijde van de deur zijn duidelijk van verschillende breedte. De kruisko-zijnen op de begane grond, links en rechts van de deur, zijn ook nog eens verschillend van hoogte, want het gehele rechter venster is hoger geplaatst. De spitsboog boven de deur komt niet precies uit in de centrale as van de gevel. Op de boven-verdieping zijn kruisvensters met luiken en glas-in-lood te zien; beide luiken aan de linkerzijde zijn gesloten. De ramen rechts zijn echter breder (dat zien we aan het glas in lood) omdat het huis ook daar asymmetrisch is. Rechts boven zien we slechts één gesloten luik van het volgende paar luiken. Het luik geheel rechts is open, hetgeen een visuele afwisseling geeft.²⁷ Helemaal bovenaan schijnt de symmetrie hersteld te zijn, maar rechts is nog een stukje van een schoorsteen te zien in de spleet tussen de kantelen.

Bij Vermeer zijn beide groene luiken gesloten op de begane grond. Het rechter luik, dat geopend is, is duidelijk smaller aan de linkerzijde. Dat wijst op een smaller formaat venster. Dat is echter in tegenspraak met het venster op de eerste etage dat daar juist breder is. Het gebruik van de rode kleur aan de binnenzijde van het luik geeft een visuele eenheid met de rest van de bakstenen muur en bevordert de samenhang binnen het schilderij.

In de menselijke waarneming is spiegelsymmetrie van groot belang. Vermeer heeft bij het portretteren van dit huis wat betreft spiegelsymmetrie afwijkingen overgenomen óf deze afwijkingen op eigen initiatief aangedikt. Wij weten niet in hoeverre is de compositie van dit schilderij door Vermeer is aangepast. Hoe het ook zij, het geheel werkt betoverend omdat wij onbewust of bewust registreren dat er iets niet helemaal klopt. En we blijven kijken. Een van de meest sprekende niet-symmetrische elementen is de ontlastingsboog boven de grote vensters op de begane grond. Links begint de ontlastingsboog waar die hoort, namelijk in de zeer dunne muurdam. Maar die zelfde boog eindigt rechts, vlak bij de voordeur, ca. 15 cm. te vroeg. Schilderde Vermeer hier een visuele truc of geeft hij een documentair stukje verbouwing weer, waarbij ter wille van een vergroot kruisvenster ooit een stuk muurdam is gesloopt? Dat laatste is zeker niet onmogelijk. Bij het rechter venster begint de ontlastingsboog wél daar waar hij bouwkundig thuishoort.

In 1658 schilderde Pieter de Hoogh, die zich op dat moment in Delft gevestigd had, een aantal schilderijen van binnenhofjes met doorkijkjes naar de straat. Vermeer kende die werken en zal getracht hebben De Hoogh te overtreffen. Meestal schildert De Hoogh de bakstenen van straat en muren heel nauwgezet, stuk voor stuk. Vermeer laat eerder een impressie van een bakstenen muur zien. Hij toont niet ieder steentje maar kiest voor een incomplete afbeelding die de menselijke waarneming aanspoort

tot een visuele reconstructie. Dit omzetten van visuele hints in een samenhangend beeld vormt een beloning op zich. Vermeer toont in dit werk en op vele andere schilderijen een ongehoord inzicht in visuele vertaling van een incompleet plaatje, hoe wij vlekjes verf omzetten in een herkenbare voorstelling.

Een aantal van de hier boven beschreven bijzonderheden in de architectuur van *Het Straatje* werden al beschreven door de kunsthistoricus Wheelock. Aan de ene kant vermoedt Wheelock dat het een portret van een echt huis is, maar afmetingen en kleurenschema's werden volgens hem mogelijk veranderd door Vermeer. Op het schilderij is echter belangrijk documentair bewijsmateriaal te vinden dat dit een portret was van een bestaand huis. Dit werd door Wheelock en anderen tot nu toe over het hoofd gezien. Vermeer heeft verval getoond in de gevel van een oud huis met scheuren en provisorische reparaties waarbij (als wij onszelf toestaan te speculeren) vanitas-symboliek mogelijk een rol speelt. Bouwkundige specialisten van de Technische Universiteit Delft hebben echter reeds opgemerkt en gerapporteerd dat deze scheuren niet zomaar door Vermeer zijn gefantaseerd, maar logische spanningslijnen volgen, die niet bekend kunnen zijn aan een leek.²⁸ Dit wijst opnieuw op een nauwkeurige studie van een bestaand huis, wat niet wegneemt dat Vermeer delen van zijn schilderij toch met enige artistieke vrijheid kon componeren.²⁹

Er heerst stilte in de atmosfeer. Een intiem familietafeel is geportretteerd. Het is in zijn roerloosheid bijna een stilleven. De vrouw die in de deuropening zit, concentreert zich op haar handwerk.³⁰ Twee kinderen, een jongen en een meisje, knielen neer en gaan eveneens geheel op in hun kinderspel.³¹ We keren terug naar het onderwerp van de lokatie in Delft.

Voldersgracht?

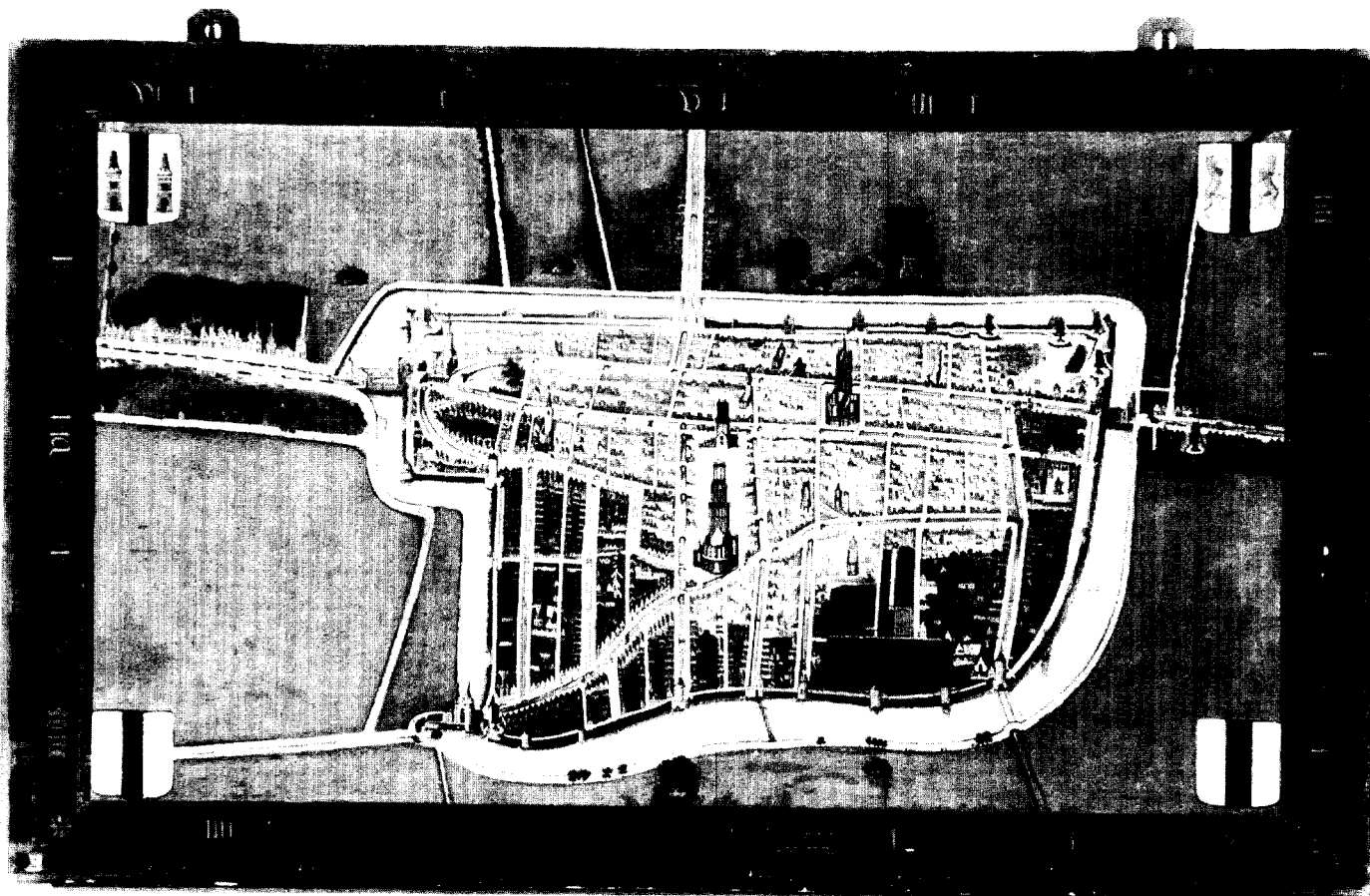
Een meid giet water uit in een schrobgoot aan het einde van de rechter steeg. We weten het gevolg van deze actie. Het water zal langzaam langs de goot sijpelen en de straat oversteken naar ons toe. Deze schrobgoot laat ons zien dat dit straatje aan een gracht ligt die parallel loopt met de straat. Omdat auteurs over Vermeer in de jaren 1950 tot 1970 reeds documenten met de adressen van Vermeer's woonhuizen kenden, was voor hen de link snel gelegd. Die auteurs wezen op de situatie aan de Voldersgracht, zoals gezien uit de achterkant van de herberg Mechelen.³² Mechelen was een fors gebouw, dat met de voorgevel gelegen aan het Marktveld. Het was in 1641 met een zware hypotheek gekocht door Vermeer's vader. Johannes Vermeer woonde er als jongeman tot ongeveer zijn veertiende verjaardag, of mogelijk zelfs nog een paar jaar langer.³³ De herberg Mechelen was net als alle naastliggende panden aan de achterzijde direkt aan het water gelegen. Mechelen is jammer genoeg een eeuw geleden afgebroken, als enige huis in het blok. Ook het huis waar Vermeer later met zijn vrouw, kinderen en schoonmoeder woonde is afgebroken.

Swillens (1950) veronderstelde dat hier een huis werd afgebeeld dat spoedig plaats zou maken voor het gebouw van het St. Lucas Gilde. Dit is echter onjuist.³⁴ Aan de Voldersgracht werden geen huizen afgebroken maar werd een kapel van het Oude Mannen huis in 1661 or 1662 verbouwd om plaats te bieden aan het Gilde.³⁵

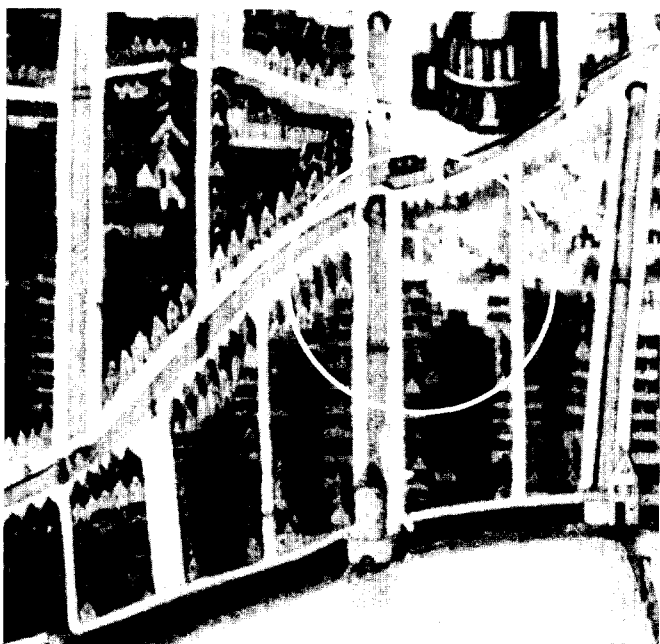
Van doorslaggevend belang is echter dat de Grote Brand van 1536, die in totaal 4/5 van Delft in de as legde, ook alle huizen aan de Voldersgracht trof (afb. 10). Het rechter huis op *Het Straatje* kan nauwelijks na dat jaar zijn gebouwd, gezien de architectuur en de staat waarin het zich bevindt. De scène toont dus niet huizen aan de Voldersgracht. Maar welke gebouwen dan wel? Wheelock (1995) schrijft dat de plek van *Het Straatje* nooit gevonden is en de kans klein is dat hij ooit gevonden zal worden.³⁶ Tientallen gebouwen zijn in de loop der decennia aangewezen, en zo heftig – maar op zo weinig grond – verdedigd dat het onderwerp momenteel zeer kritisch wordt benaderd.³⁷ Voor één lokatie is gezien het archeologische en bouwhistorische onderzoek van 1982 echter een vrijwel sluitende bewijsvoering mogelijk, die hierna puntsgewijs wordt gepresenteerd.

Afb. 9. Huidige stand van zaken van *Het Straatje*. Foto door Kaldenbach, zomer 1999.

Afb. 10. Anoniem. Vogelvluchtschilderij van de plattegrond van de stad Delft na de brand van 1536, Stedelijk museum Het Prinsenhof, Delft, inv. PDS 114. Olieverf op paneel, 92 x 165 cm. Aangeduid is Nieuwe Langendijk 26. Het noorden ligt rechtsonder.

Nieuwe Langendijk 22-26: een vergelijking van het archeologische en bouwhistorische onderzoek met Vermeers schilderij.

De bovenstaande tekst wijst hier en daar al een bepaalde kant op. Het wordt nu tijd een balans op te maken, die grotendeels ontleend is aan Weve en Van Haaften c.s. Dat gebeurt deels recapitulerend, deels preciserend. De gekozen volgorde heeft geen betekenis.

V. staat voor Vermeer; D. staat voor Documentatie.

I Bouwjaar

V. Vermeer toont volgens bouwhistorici rechts een huis met een stenen gevel uit de tweede helft van de vijftiende eeuw of het eerste begin van de zestiende eeuw (c.1450-1525). De deur ligt in het midden.

D. Nieuwe Langendijk 26 ligt net in het gebied dat gespaard bleef bij de grote brand van 1536. De bouwgeschiedenis van nr. 26 gaat (qua fundamenten en houten wanden) terug tot de veertiende eeuw; een stenen gevel verscheen in de 2e helft van de vijftiende eeuw. Er was een gevel-ordonnantie met een deur in het midden.

2 Breedte

V. Vermeer toont een huis dat 28 rood geschilderde bakstenen breed is.

D. Opgemeten stenen in het fundament van de voorgevel van het pand nr. 26 zijn 22 cm. breed. We tellen bij Vermeer 28 stenen van 22 cm. + 1 1/2 cm. voeg = totaal 6.58 meter. Dit stemt in grote lijnen overeen met de breedte van de Nieuwe Langendijk nr. 26, namelijk 6,83 meter.³⁸ Weve noteerde een kelder o.a. gevuld met puin, waaronder rood geschilderde bakstenen met witte voeg. De stenen waren deels standaard, rechthoekig van vorm, maar andere waren geprofileerd voor een hoek van de gevelopening en aangepast voor een boogvorm. De laatste moeten, gezien de rode en witte beschildering, de stenen zijn geweest van de boog bij de deuropening.

3 Hoogte

V. Vermeer toont een buitengewoon hoge kamer op de begane grond. Gegeven de overige maten is die kamer circa 4 meter hoog.

D. Pand nr. 26 had een dergelijke kamer. De vloer van de eerste verdieping (het 'verdiep' ofwel 'zolder') bevond zich op ca. 4 meter hoogte boven het straatniveau van de zeventiende eeuw. De binnenruimte van de begane grond was van vloer tot plafond eveneens ca. 4 meter, omdat de vloer slechts één plank dik was.

4 Bouwkundige bijzonderheden

V. Vermeer toont een muur met een bijzonder metselverband met kop-klezoor en een patroon van scheuren. Hij schildert een huis dat een houtskelet had en later als toevoeging een dunne stenen voorgevel kreeg.

D. Het pand nr. 26 had een houtskelet dat dateerde van rond 1450. Op het punt van de scheuren in de gevel omstreeks 1658 hebben wij geen andere documentatie dan die van Vermeer, maar restauratiedeskundigen lezen er een logisch samenhangend stelsel in, weergegeven op een documentaire, bouwkundig uiterst overtuigende wijze.

5 Situering en vorm van nr. 22 en het 'zaalgebouw' achter nr. 22

V. Vermeer toont geheel links een aanbouw (zijkamer), deel uitmakend van een niet afgebeeld groter huis. Op het binnenterrein toont Vermeer achter het huis nr. 22 een gebouw dat iets naar rechts verspringt. Gegeven deze identificatie en documentatie heeft Vermeer het dak van dit zaalgebouw sterk verkleind weergegeven.

D. Weve ontdekte in 1982 in het dak van nr. 22 de aanzet tot een knik. Die knik vormde het begin van het afdak van de door Vermeer getoonde zijkamer van nr. 22. De plattegronden van 22 t/m 26 spreken ook op dit punt voor zich.

Ook op de Kadastrale Minuut (1832) is een dergelijke opzet met een verschoven huis (het zaalgebouw) op een binnenterrein te zien; de rooilijn op dat tweede plan vormt een hoge uitzondering. Het later (ca. 1830) gebouwde pand op nr. 24 maakte dus gebruik van verscheidene grondstukken: de zijkamer van nr. 22, de kleine steeg van nr. 22 en de steeg naast nr. 26.

6 Een ongebruikelijke plattegrond van diverse panden

V. Vermeer moet, gegeven de bouwkundige details, een aantal oude panden hebben geschilderd in het niet door brand geteisterde oosten van de stad Delft.

D. Nr. 26 was met een breedte van 6,83 meter een ongebruikelijk breed type pand in dit oostelijk deel van Delft. De situering aan een gracht van dit pand van het juiste formaat mét een verschoven huis (het zaalgebouw) op een binnenterrein, mét een knik in het dak bij de zijkamer van nr. 22, én de twee daarnaast liggende stegen moet bij elkaar zeer uitzonderlijk zijn geweest.

7 Schrobgoot naast nr. 26

V. Vermeer toont een schrobgoot die zich over straat voortzet en dus op een gracht uitkomt.

D. Nieuwe Langendijk nrs. 22 t/m 26 waren gelegen aan een (in 1899 gedempte) gracht.

8 Schoorsteen

V. Vermeer toont rechtsboven een schoorsteen.

D. De keuken van nr. 26 had een grote stookplaats met een rookkanaal aan de rechterzijde.

9 Steegjes

V. Vermeer toont een stelsel van een binnenterrein met twee steegjes tussen huizen.

D. Tot 1830 weten we, bij gebrek aan een nauwkeurige topografische kaart, niets van de situering, maar het terrein was, gezien het drielichtvenster in de zijmuur van nr. 26 onbebouwd. Het zou hoogst onwaarschijnlijk zijn als daar géén steegjes liepen.

10 Richting daken van de achterhuizen

V. Vermeer toont achterliggende huizen in de haakse richting.

D. De Kaart Figuratief (editie 1702) toont aan de zuidzijde bebouwing in de breedte-richting, liggend aan de achterliggende *St. Ursels Straet* (nu Trompetstraat) die niet haaks maar parallel loopt aan de *Nieuwe Langendyck*. De Kaart Figuratief is hier en daar onnauwkeurig en mag wel als indicatie, maar niet als bewijsstuk gehanteerd worden.

11 Het hoge huis op het derde plan

V. Vermeer schildert een vrij hoog huis op het derde plan.

D. Gegeven de te verwachten bebouwing aan de *St. Ursuls/Trompetstraat* is die te hoog afgebeeld. Dit kan een aanpassing zijn om reden van compositie.

12 Afstand schilder-object

V. Vermoedelijk toont Vermeer op het schilderij een gezichtspunt met een afstand tot de huizen van ca. 17,5 à 20 meter op een hoogte van circa 2,5 meter.

D. Op dat punt bevond zich, aan de overzijde van de hier bestudeerde panden, een woning aan de Nieuwe Langendijk. Kaden en water waren daar in totaal ca. 20 meter breed.³⁹ Vermeer zal voorbereidende schetsen hebben gemaakt vanuit

de eerste etage van het pand dat er recht tegenover ligt. Het eigenlijke schilderwerk vond later in zijn studio plaats.

13 Licht in huis

V. Vermeer toont achter in het huis een schijnsel van licht.

D. Het huis nr. 26 had behalve aan voor- en achterzijde nog een lichtbron in het midden. Aan de linker zijkant bevond zich een groot drielicht-venster, dat licht toeliet in de keuken (de binnenhaard) en wellicht ook in het trappenhuis en de kamers op de 1e verdieping. Dit venster toont overigens ook het bestaan aan van een onbebouwde plaats links van het huis aan.

14 De lichtval buiten

V. Vermeer toont de huizen in de schaduw van wolken; het duidelijkst is de schaduwwerking onder de zitbankjes. Bovenaan toont Vermeer cumuluswolken, verlicht door zonlicht van linksvoor. Het schilderij toont dus een gezicht vanuit het zuiden, kijkend naar het noorden.

D. De lokatie Nieuwe Langendijk 22-26 voldoet hieraan; er is sprake van ochtendlicht. Indien het zomer is, kan zelfs sprake zijn van vroeg ochtendlicht. Ook in *Het Gezicht op Delft* kiest Vermeer ook vroeg ochtendlicht.⁴⁰

Conclusie

Elk van de bovengenoemde argumenten zou *op zichzelf* niet overtuigend genoeg zijn om een directe identificatie aan te tonen tussen de hier bestudeerde panden en *Het Straatje* van Vermeer. Het is echter de optelsom van alle gegeven argumenten die op dit moment de conclusie rechtvaardigt dat de lokatie van *Het Straatje* inderdaad, zoals Weve en Van Haften voorstelden, Nieuwe Langendijk 22-26 was. Door de bewijsstukken in het gepubliceerde archeologische en bouwhistorische onderzoek is er in dit weefsel van documenten en argumenten nauwelijks een marge voor onzekerheid. Het gepubliceerde onderzoek met de tekeningen door Claes Joris van Haften en zijn collega's vormt een opwindend en overtuigend betoog en helpt ons het schilderij van Vermeer beter te zien, beter te begrijpen en beter te waarderen. Hun bijdrage dient in de studie over Vermeer op waarde geschat te worden.⁴¹

De keerzijde van de medaille is, dat Vermeer-monumenten in Delft in de loop der eeuwen wel erg schaars geworden zijn. De stadspoorten en stadsmuren op *Het Gezicht op Delft* zijn voor het midden van de negentiende eeuw verloren gegaan. Bijna alle woonhuizen van Vermeer zijn in de loop der tijd eveneens gesloopt, van de herberg Mechelen op de Markt, tot aan de woning op de hoek van de Oude Langendijk en Molenpoort (nu Jozefstraat). Alleen het geboortehuis van Vermeer op de Voldersgracht staat er nog. Dit verlies is pijnlijk. Achteraf kunnen we constateren dat de bestuurders van stad Delft in 1982 het laatste grote potentiële Vermeer-monument verloren hebben laten gaan.⁴²

Naschrift: eigendomsverhoudingen en historisch onderzoek

Wie waren de bewoners van de Nieuwe Langendijk nr. 26, zo rond het jaar 1658? Het grondstuk van nr. 26 omvatte zoals gezien ook de steeg en het binnenplaatsje. Bij het grondstuk van nr. 22 hoorde de zijkamer en de door Vermeer getoonde naastliggende steeg. Het perceel-eigendom van het rond 1830 nieuw gevormde perceel 24 was dus een complexe zaak, en er kon alleen bebouwd worden als de eigenaar meerdere panden in bezit had. Door deze complexiteit bleek het niet mogelijk te zijn ononderbroken terug te gaan in de tijd om de zeventiende eeuwse eigenaars te traceren.

En wie woonde in het huis dat er recht tegenover lag op circa 20 meter afstand, waar Vermeer aanvankelijk zijn positie koos om schetsen te maken? Dat weten we nog steeds niet. Mijn archiefonderzoek laat zien dat nr. 26 in 1832 bewoond werd door Hendrik Raasel.⁴³ In 1810 was Dirk van Schaik eigenaar van dit pand en twee naastliggende panden. Ondanks de hulp en de expertise van de staf van het Gemeente-archief liep mijn speurtocht naar de voorliggende periode echter ook daar spaak. Zelfs als er bij nader archiefonderzoek een naam tevoorschijn zou komen is er nog een slag om de arm te houden, omdat (vooral in deze armere wijk) de geregistreerde eigenaar niet per sé bewoner hoeft te zijn.

Noten

- 1 Dank aan ir. Wim Weve, prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll en aan ir. Claes Joris van Haften voor hun ruimhartige medewerking, hun verduidelijkingen en aanvullende opmerkingen. Zij waren bereid een eerste versie van het manuscript te lezen. Bijzondere dank aan ir. Wim Weve die mij vele documenten ter hand stelde en advies gaf. Het manuscript werd tevens van commentaar voorzien door Marten Jan Bok, door Walter Liedtke (Metropolitan Museum of Art, New York City) en door Dirk J. de Vries (redactie *Bulletin KNOB*).
- 2 J.F. Heijbroek en W.Th. Kloek, 'Het straatje van Vermeer, een geschenk van H.W.A. Deterding', *Bulletin van het Rijksmuseum*, XL (1992) 225. Het artikel zelf beschrijft de spannende gebeurtenissen rond de veiling en verkoop in 1921 voor 625.000 gulden (zoals blijkt uit de boekhouding van de familie Six en dus niet 690.000 gulden zoals elders soms vermeld staat, zelfs op de inventariskaart van het Rijksmuseum). Zij schrijven hem ook niet de titel *Sir* toe, zoals zo veel auteurs dat doen, inclusief die in noot 3. Henry Deterding was slechts een honorair ridder. Een brief dd. 26 september 1960 van een Brits specialist op dat gebied, bewaard in het dossier in het Rijksmuseum, bevestigt dat. Een honorair ridder mag geen titel voeren. Momenteel (1999) houdt het naambordje in het museum nog steeds vol dat het om *Sir* Henri Deterding gaat. Men volgt daarin wellicht nog steeds P.J.J. van Thiel et al. *Alle schilderijen van het Rijksmuseum* (Haarlem, 1976).
- 3 Arthur K. Wheelock, jr., *Johannes Vermeer* (Tentoonstellingscatalogus, National Gallery of Art, Washington DC en Mauritshuis, Den Haag 1995-1996), p. 102.
- 4 Voor de meest gedetailleerde beschrijvingen van het schilderij als verflaag en het schilderij als architectuur-voorstelling zie Arthur K. Wheelock, jr. *Vermeer & the Art of Painting* (New Haven and

- London, 1995), pp. 49-53. Wheelock, *Vermeer, tent.cat.*, pp. 102-107 plaatst dit schilderij in de artistieke ontwikkeling van Vermeer en zijn collega-schilders. Technische beschrijvingen van *Het Straatje* zijn gepubliceerd door Nicola Costaras in *Vermeer Studies*, New Haven 1998, p. 156. De onderschildering is volgens haar uitgevoerd als grijs over grijs met wat gebrande omber. Haar analyse heeft aangetoond dat de huizen eerst werden geschilderd. Daarna volgde de lucht, die met loodwit en ultramarijn (lapis lazuli) werd opgebouwd.
- 5 De termen links en rechts worden in dit artikel steeds gebruikt alsof de toeschouwer op de plaats van Vermeer staat.
 - 6 Een perspectivische studie werd gemaakt door Eduard Houbolt in het voorjaar van 1923. Hij berekent de ooghoogte op 2,40 meter en de afstand schilder-voorgevels op 17,50 tot 20 meter. Een kopie van deze tekening is aanwezig in het Gemeentearchief Delft. Dank aan Ir. Wim Weve die een kopie beschikbaar stelde.
 - 7 Vele auteurs zijn het eens over dit effect van afsnijding in het schilderij. We zijn in de 20e eeuw gewend aan het visuele effect van uitsneden van foto's, maar het fenomeen was nieuw in Vermeer's tijd. Zijn inspiratie kan hij hebben ontleend aan experimenten met de Camera Obscura, een apparaat dat door sommige schilders bij observaties vooraf (dus niet tijdens het schilderen) werd gebruikt vanwege de wonderlijke optische effecten. De Camera Obscura was een voorvader van de fotocamera.
 - 8 E.R. Meyer, 'Het Straatje', *Openbaar Kunstbezit* (1964), nr. 17c.
 - 9 W.F. Weve, *Voorlopig rapport betreffende de panden Nieuwe Langendijk 22 t/m 26 te Delft* (Delft, 14 februari 1982). Onuitgegeven notitie, op persoonlijke titel geschreven en in kleine kring onder embargo verspreid. Pagina 4: "Qua architectuur is het huis ouder dan 1536 te dateren." Deze datering verwijst natuurlijk naar de grote stadsbrand in Delft van dat jaar.
 - 10 Zie C.L. Temminck Groll: *Middeleeuwse steden in Utrecht en hun relatie met die van Noord-West Europese steden*, proefschrift (Den Haag, 1963). Daarin is de term 'kanteelvormige treden' voor dit type treden gebruikt. Zie ook C.L. Temminck Groll, 'Delft als stad van zestiende eeuwse woonhuizen', in: *Delftse Studiën* (Assen, 1967).
 - 11 Mededeling 1999 ir. Wim Weve, Delft.
 - 12 Claes Joris van Haaften, *Nieuwe Langendijk Delft, Bouwhistorisch en Archeologisch onderzoek van de panden 22 t/m 28* (Delftse Universitaire Pers, 1987). Deel I: Beschrijving van de onderzoeksresultaten; deel II: Documentatiebladen; deel III: Bijlagen.
Ik citeer deel I, p. 133.: "Nieuwe Langendijk 26 bestond uit een half onderkelderd voorhuis (ca. 6,5 x 5,5 m) en een achterhuis (ca. 6,5 x 5,5 m) waartussen zich een zogenaamde keukenzone (ca. 6,5 x 3,5 m) bevond. De brandmuur stond op de grens tussen het keukenge-deelte van het achterhuis. Over het gehele huis was een verdieping aangebracht die zich half in de kap bevond. De hoofdopzet van het huis (XV B) [2e helft 15e eeuw, KK] was uitgevoerd in steenformaat, ca. 21/22 x 10,5 x 5 cm. De lagenmaat schommelde tussen de 61 en 64 cm per 10 lagen."
P. 135: "De oorspronkelijke voorgevel (zuidgevel) van de Nieuwe Langendijk 26 heeft vermoedelijk rond 1800 plaats gemaakt..." [voor de gevel die in 1982 werd gesloopt, KK].
"De fundering van de oorspronkelijke voorgevel was nog aanwezig (steenformaat 22 x 10,5 x 5 cm. Mede gezien de ligging van de kelder is het waarschijnlijk dat de deur in de oorspronkelijke voorgevel in het midden heeft gezeten."
Berekening van KK: Bij Vermeer is de breedte vanaf de middenas naar zijkant 14 brede stenen. Rekenen we die als 22 cm. + 1,5 cm. voeg dan komen we uit op een breedte van 23,5; dit x 28 stenen = 6,58 meter. Dit stemt in grote lijnen overeen met de opmeting van het pand nr. 26.
 - 13 Mondelinge informatie 1999 door prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll. Weve, *Voorlopig rapport*, 3: "Tot nu toe is slechts in het voorhuis van Nieuwe Langendijk 26 gegraven. Anonieme puttenzoekers hadden de vloer hier reeds opengebroken. Er bleek een kelder, volgens een bepaald patroon bekleed met geheel blauwe en geheel witte tegels aanwezig te zijn, die volgestort was met afval van een pottenbakkerij en bouw materiaal XVIII d (voorlopige datering). Onder dit bouw materiaal, fragmenten van daktegels en bakstenen (div. formaten) bevonden zich vele tientallen roodgeverfde en van witte voegjes voorzien bakstenen. (...)"
Van Haaften, *Nieuwe Langendijk*, p. 157 meldt het rood verven van de gehele muur overigens, blijkbaar zonder goede reden, met een vraagteken.
 - 14 Een soortgelijk peerkraal-ornament was heel gebruikelijk en is nu ook nog hier en daar te vinden, o.a. in het laat-middeleeuwse houten huis in het Begijnhof. Amsterdam.
 - 15 Weve, *Voorlopig rapport*, 4: "De vorm der ontlastingsbogen van het rechterhuis [op het schilderij van Vermeer, KK] komt overeen met die boven de dichtgemetselde vensteropeningen in de achtergevel van Nieuwe Langendijk 26."
 - 16 De vulling met klezoren was een gebruikelijke hoekoplossing van de veertiende tot en met de zeventiende eeuw. Informatie door Van Haaften: aanvullende informatie van prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll, 1999.
Een vroeg voorbeeld van een geschilderde klezoor vinden we op een schilderij van de Meester van Alkmaar in het Rijksmuseum, *De zeven werken van Barmhartigheid*, 1e paneel, metselwerk onder de stenen leeuw, geschilderd in 1504, Rijksmuseum, Amsterdam.
Een duidelijke klezoor is te zien in het metselwerk dat is afgebeeld door Pieter de Hoogh in *Binnenplaatsje met vrouw en kind* (1658, National Gallery, Londen).
 - 17 Benaming 'poort': informatie 1999 ir. Wim Weve. Hij werkt sinds 1987 als bouwhistoricus bij de Gemeente Delft, Dienst Stadsontwikkeling, sector Bouwen en Wonen, sectie Algemene zaken, Monumenten en Archeologie.
 - 18 Weve, *Voorlopig rapport* legde zijn brainwave onmiddellijk schriftelijk vast. Ir. Wim (W.F.) Weve studeerde Architectuur en Restauratie aan de TU Delft. In de vroege jaren '80 was Weve als student-assistent van prof. Temminck Groll reeds betrokken bij het onderzoek naar *Het Gezicht op Delft* dat geleid heeft tot een publicatie: Arthur K. Wheelock, jr. en Kees Kaldenbach, 'Vermeer's View of Delft and his Vision of Reality', in: *Artibus et Historiae*, nr. 6, (1982), pp. 9-35.
 - 19 Van Haaften, *Nieuwe Langendijk*.
 - 20 Zelf hield Van Haaften in zijn publicatie in 1987 wat betreft de identificatie nog een slag om de arm. De gegevens die hij aandraagt konden de identificatie met het Vermeer-schilderij wat hem betreft niet geheel ontkennen of bevestigen. Tijdens onze besprekingen in 1999 in het kader van dit artikel is Van Haaften echter overtuigd geraakt van de identificatie. Momenteel werkt Van Haaften als 'Coördinator Monumenten' bij de Gemeente Groningen, afdeling Bouwtoezicht & Monumenten. Weve daarentegen was en is vanaf het begin vrij zeker van zijn zaak. Hij werd en wordt gesteund door de Delftse stadshistoricus Van Maarseveen, zie: Michiel P. van Maarseveen, *Vermeer in Delft, een schilder en zijn stad* (Delft/Amersfoort, 1996).
 - 21 Ter verduidelijking zijn de huisnummering en een schaalverdeling toegevoegd.
 - 22 Deze tekening in opstand is geen reconstructietekening maar vergelijkt het Vermeer-schilderij met een het pand nr. 26.
 - 23 Van Haaften, *Nieuwe Langendijk*, I, p. 136. Dit type huis zeer gebruikelijk. Zie ook R. Meischke, *Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800*, Haarlem 1969. Ook de onderverdeling van het voorhuis was gebruikelijk. De dikkere muurand rechts van de voordeur wijst sterk op zo'n onderverdeling. Bij de opname van het huis door het stads-archeologische team is daar in ieder geval de zeventiende-eeuwse onderverdeling aangetoond. Er kan nog een vroegere onderverdeling zijn geweest.
 - 24 Van Haaften, *Nieuwe Langendijk*, p. 390.
 - 25 Observatie ter plekke in het Rijksmuseum. Het lichtschijnsel met een bruin-gele kleur is afwezig boven de deur en komt terug in het venster.

- 26 Stelselmatig zijn in de kaart Figuratief binnen een gegeven blok minder huizen ingetekend dan er in werkelijkheid stonden. Zie ook W.F. Weve (red.), *De Kaart Figuratief van Delft*, Rijswijk 1997.
- 27 Om dit effect na te gaan kan men met de duim dit fragment visueel afdekken en het beeld mentaal aanvullen.
- 28 Dr. H.J. Zantkuyl, auteur van o.a. *Bouwen in Amsterdam* besprak *Het Straatje* met prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll. Zij concludeerden tijdens hun discussie dat veel elementen in *Het Straatje* niet zomaar bedacht zijn door de schilder maar een resultaat waren van scherpe observatie van een of meer gebouwen. Mededeling prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll, 1999.
- 29 Een vergelijkbaar effect van Vermeer's documentaire fascinatie met de werkelijkheid is te zien in zijn interieurschilderijen. In de wandkaarten aan de muren zien wij patronen en vouwen en beschadigingen naar de natuur zijn geschilderd. Zie James A. Welu, 'Vermeer, his Cartographic Sources', *Art Bulletin*, LVII (1975). Welu laat zien dat dit geen losjes gefantaseerde vouwen zijn maar portretten van fysieke wandkaarten. Vermeer bracht wel variaties aan uit artistieke overwegingen. In verschillende schilderijen zijn de zelfde wandkaarten soms van onderscheiden afmetingen en kleur.
- 30 De deuropening ofwel ingangsnis is volgens Weve, *Voorlopig rapport*, p. 4 voorzien van geprofileerde stenen. Ibid. p. 3: "De meeste bezitten een geslepen profiel met kwart-bol en kwart-hol. Een aantal daarvan loopt taps toe (voor een boog). Van de niet taps toelopende stenen zijn er enkele voorzien van resten witte pleister over de rode verf heen. De diepte van de neg van de niet taps-toelopende stenen is vrij groot." Deze stenen zijn bewaard gebleven bij de Gemeente Delft. Wellicht kan het Rijksmuseum er tzt. enkele lenen als Vermeer-memorabilia.
- 31 Op een infrarood-reflectogram kunnen we bij de open poort naar het steegje de sporen herkennen van nog een figuur. Vermeer heeft er voor gekozen deze weg te werken om een eenvoudiger beeld te bereiken. Zie Wheelock, *Vermeer* tent.cat, p. 104.
- 32 Het geboortehuis van Vermeer stond op de Voldersgracht even ten oosten van het St Lucasgildehuis. Schuin daar tegenover, oprijzend uit het water, stond de achterkant van herberg Mechelen op de Markt. Aan de overkant van de Markt, en dan een grachtje verder was de woning aan de Oude Langendijk, hoek Molenpoort (nu Jozefstraat, daar waar nu het kerkgebouw staat).
- 33 Als J.M. Montias, *Vermeer en zijn milieu*, Baarn 1993, p. 25, gelijk heeft in zijn aanname dat Leonard Bramer of een andere Delftse schilder zijn eerste leermeester was, dan woonde Vermeer in 'herberg Mechelen' nog iets langer samen met zijn ouders en zijn oudere zuster.
- 34 Wheelock, *Vermeer*, tent.cat, hoofdstuk IV, noot 1 kritiseert Blankert onterecht voor het accepteren van Swillens' voorstel dat het gaat om een gezicht uit de achterzijde van Mechelen. In 1975 heeft Blankert die gedachte overgenomen, maar in latere edities weer ingetrokken, zie: Albert Blankert, John Michael Montias, Gilles Aillaud, *Johannes Vermeer*, Amsterdam 1986, p. 104.
- 35 Alle groeperingen in het gilde droegen bij aan de kosten en de uitvoering van het werk teneinde het een waardig tehuis te maken voor het Gilde.
- 36 Wheelock, *Vermeer & the art*, p. 49.
- 37 J. van der Kris, 'Op zoek naar het Straatje', *Cultureel Supplement, NRC Handelsblad*, 7 maart 1996.
- 38 Berekningen van maatvoering vanuit de gevonden stenen en het schilderij door Kaldenbach. Van Haafden geeft voor nr. 26 de exacte buitenmaat van pand nr. 83 als 6.83 meter. Informatie Weve, 1999: De in Delft gebruikelijke Rijnlandse roede van 3.77 m wordt verdeeld in 12 Rijnlandse voeten van 31,39 cm. Het pand nr. 26 komt bij een breedte van 6.83 m. overeen met 21.75 Rijnlandse voeten.
- 39 Opmeting door Kaldenbach, 1999.
- 40 Kees Kaldenbach, 'Trekschuiten, haringbuizen en vrachtschepen op Vermeer's Gezicht op Delft' *Tijdschrift voor zeegechiedenis*, april 2000, (jrg. 19 nr. 1), pp. 17-30.
- 41 Deze conclusie houdt overigens in dat Wheelock (1995) ongelijk had toen hij schreef dat de plek van *Het Straatje* nooit gevonden is en de kans klein was dat hij ooit gevonden zou worden. Wheelock, *Vermeer & the art*, p. 49.
- 42 Dit historische gebouw is dus verloren gegaan, alle inspanningen ten spijt van degenen die de sloop liever niet zagen gebeuren. Het bouw-historische team was slechts tijdelijk gast van de eigenaar die de panden wilde slopen en had geen bevoegdheid. Diverse andere personen hebben gepleit voor behoud. De historische vereniging Delphia Bata-vorum heeft in tweede instantie afgezien van het beginnen van een AROB-procedure. Een bewonersvereniging spande echter wel een AROB-procedure aan en vroeg aandacht van radio en pers, daarmee het historisch onderzoek tijdelijk stilleggend. Aanvullende informatie door Wim Weve, 1999.
- 43 Nieuwe Langendijk nr. 26 = kaart jaartal 1832 sectie C nr 355 = wijk 5, huis nr 122. In 1832 was Johannes Verbeek eigenaar van dit huis. De Verponding van de Nieuwe Langendijk Noordzijde heeft registratie nr. 282. Bron: Stadsarchief jaar 1832 inv. 234A 1-2 en het Verpondingboek jaar 1810-1835, 1e afd. Verponding registratie nrs. 1754-1808, microfiche nr 11. Het er tegenover liggende huis is kaart wijk is kaart jaartal 1832, sectie A nr. 25. Ook hier liep mijn onderzoek vast op Willem Nieuwenhuysen, een eigenaar die rond 1800 een groep naast elkaar liggende huizen in bezit had.